

Ups and downs van in Drenthe broedende Tapuiten *Oenanthe oenanthe*

Arend J. van Dijk

De Tapuit is in Drenthe als schaarse broedvogel voornamelijk te vinden op vrij kale zandige heidevelden. In de afgelopen eeuw is het broedareaal vooral door ontginning en bebossing van woeste gronden en vervolgens door successie van de vegetatie in gespaard gebleven natuurgebieden fors ingekrompen. In de jaren zeventig van de vorige eeuw werd voor het eerst de complete Drentse verspreiding en populatiegrootte van 130-150 paren vastgelegd. In de jaren tachtig-beginjaren negentig bleek de verspreiding ingekrompen maar de populatie toegenomen tot maximaal 300 paren. Daarna ging het weer bergafwaarts en in 2001 telt Drenthe nog maar zo'n 50 paren. Ra ra, hoe kan dat! De aantalsontwikkeling in langjarig getelde gebieden laat verschillen zien in timing en sterkte, die licht werpen op mogelijke oorzaken. Wat zit er achter deze ups and downs en is Drenthe een uniek geval?

De Tapuit is net zo typisch voor heidevelden als die heidevelden voor Drenthe zijn. Vrij kale en met schrale laagblijvende vegetatie begroeide droge heuvelachtige zandige heidevelden vormen het kenmerkende broedhabitat van de Drentse Tapuiten. Kleine aantallen broeden ook elders, zoals op droge ruggen in hoogveengebieden en tot voor tien jaar ook op reliefrijke zandige plaatsen onder andere in restanten van heidevelden in het cultuurland. Tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw liep de populatie in Drenthe terug. Vervolgens was er sterke toename die verband lijkt te houden met effecten van beheersmaatregelen op de Drentse heide. Begrazing, plaggen en maaien van vergraste en verruigde heide en het ontstaan van nieuwe biotopen door boskap hebben de Tapuit destijds geen windeieren gelegd. In de jaren negentig kelderde de stand echter in vrijwel alle gebieden, ook waar de habitat ogenschijnlijk niet was veranderd. Deze ontwikkeling wijkt af van wat elders in Nederland en West-Europa is vastgesteld. In de meeste West-Europese landen gaat het al langere tijd niet goed met de Tapuitenpopulatie (Bauer & Berthold 1998) en Nederland vormt daarop geen uitzondering. In de duinen en op de heide in Noord-Brabant en op de Veluwe gaat het ronduit slecht en lokaal is de soort als broedvogel reeds verdwenen (Bijlsma *et al.* 2001, van Dijk *et al.* 2001, Vogel 1999). In Nederland broedden tot voor enkele decennia nog 1500-2500 paren, maar in 1998-99 waren dat er hooguit 500-700 (Bijlsma *et al.* 2001). Inmiddels is duidelijk dat de landelijke populatie in 2000-01 niet meer dan de helft van dit aantal bedraagt. De Tapuit staat dan ook op de Nederlandse rode lijst van met uitsterven bedreigde of speciaal gevaar lopende vogelsoorten (Osieck & Hustings 1994). In West-Europa is de verspreiding verbrokken en is het alom afname wat de klok slaat; de populatie telt hooguit 200.000 paren. In Noord-, Oost en Zuid-Europa echter broeden naar schatting enkele miljoenen paren (Clement 1997, Bauer & Berthold 1988).

In Drenthe komt de Tapuit gewoonlijk in april in het broedgebied aan. Nestbouw, vaak in konijnenpijpen of onder boomstronken, vindt vooral in april-mei plaats. Legsels bevatten meestal 5 of 6 eieren en worden ongeveer veertien dagen bebroed. Jongen blijven ongeveer twee weken in het nest en worden daarna nog zo'n zelfde periode door de ouders gevoerd. Geregeld wordt voor de tweede maal gebroed (Glutz von Blotzheim & Bauer 1988). In Drenthe worden uitgevlogen jongen vooral in juni en juli waargenomen. In juli-augustus vertrekken de Tapuiten weer naar de overwinteringsgebieden in Afrika juist ten zuiden van de Sahara. In april-mei en soms nog in begin juni trekken veel Tapuiten door Nederland op weg naar de Noordepere broedgebieden. Tapuiten leven voornamelijk van insecten, spinnen, duizendpoten, wormen en slakjes die veelal rennend over zandige plekken met korte vegetatie worden bemachtigd (Glutz von Blotzheim & Bauer 1988).

Materiaal en werkwijze

Tapuiten broeden in Drenthe over het algemeen op heide-, stuifzand- en hoogveengebieden of op aanwezige restanten van dit landschap. Dergelijke gebieden zijn naar verhouding goed in trek bij inventariseerders van broedvogels en als gevolg daarvan kunnen we in Drenthe bogen op een flinke set aan lange tijdreeksen. Verscheidene van de twintig grote Drentse heide- en hoogveengebieden (met minimaal 50 ha potentieel Tapuitenhabitat) worden al sinds jaar en dag op systematische wijze geïnventariseerd op Tapuiten (bijlage 1). De kroon spannen de meer dan dertigjarige reeksen van het Doldersummer- & Wapserveld, Holtlingerveld, Dwingelderveld en Koelings- & Bouwersveld in ZW-Drenthe. Met twintig tot dertig jaar scoren het Fochteloërveen, Boswachterij Odoorn met het Schapenpark, Zuid-Hijkerzand en het Leggelderveld ook hoog. Het Witterveld, Drouwenezand, Hijkerveld-Diependal en het Scharreveld komen met maximaal dertien teljaren minder goed uit de verf. De overige acht grote gebieden nemen een tussenpositie in. Minder eenduidig is het gesteld met de Tapuiten elders in Drenthe. In ZW-Drenthe zijn in de gemeente Westerveld sinds 1968 ook jaarlijks Tapuiten geïnventariseerd in kleine heiderestanten, ruderales en andere geschikt geachte zandige terreintjes in het cultuurland en in kleine stukken open heide of zand in bossen. Elders zijn dergelijke landschappen meestal incidenteel, met tussenpozen van vele jaren of alleen gedurende een korte reeks van jaren onder de loep genomen. In Noord-Drenthe bijvoorbeeld zijn van de Zeegse en Gasterse Duinen en van gebieden bij Norg en Een uit de jaren 1968-2000 slechts van vier tot tien jaren cijfers voorhanden. In Midden- en Zuid-Drenthe is globaal hetzelfde het geval met betrekking tot veel gebieden in de omgeving van Grollo, Schoonloo, Beilen, Westerbork, Zweeloo, Oosterhesselen, Sleen, Emmen, Coevorden, Hoogeveen en Zuidwolde. Van de wel aanwezige gegevens is de volledigheid of betrouwbaarheid van de cijfers niet altijd even duidelijk hetgeen onder meer samenhangt met het mogelijk meetellen van doortrekkers. Goed zicht op de verspreiding kregen we met de eerste provincie dekkende kartering in 1975-76 (van Dijk & van Os 1982) toen naast in de bekende grote heide- en hoogveengebieden ook tientallen paren boven water kwamen in het cultuurlandschap. In de meeste langjarig getelde gebieden wordt sinds 1984 de Broedvogel Monitoring Project (BMP)-methode (van Dijk 1996) toegepast en in de periode daarvoor een daaraan verwante methode. Onderzoek vindt hier meestal door dezelfde tellers volgens een vaste aanpak plaats. In

de minder frequent getelde gebieden is er veel wisseling van tellers, wat de kans vergroot op aantalsverschillen door variatie tussen tellers. Onderzoek door de provincie Drenthe had een lage bezoekfrequentie, waardoor Tapuiten kunnen zijn gemist of waarbij soms soepel werd omgesprongen met interpretatie-criteria (en mogelijk doortrekkers zijn meegeteld).

Op basis van gegevens in archieven en bestanden van de Werkgroep Avifauna Drenthe (meest voor 1980; van Dijk & van Os 1982), SOVON (atlasprojecten 1973-78 (Teixeira 1979) 1979-83 (SOVON 1987) en 1998-2000 (ongepubliceerd), BMP 1984-2001 en Bijzondere Soorten Project-broedvogels 1986-95 (o.a. van Dijk *et al.* 2001, van den Brink *et al.* 1996) en het project Oude Tijdreeksen (1964-1983)), inventarisatierapporten en andere bronnen is een database van Tapuiten-broedgevallen samengesteld van de twintig grote heide- en hoogveengebieden vanaf 1968 (Bijlage 1). Van overige Drentse gebieden zijn er complete reeksen van langlopend onderzoek in ZW-Drenthe 1968-2001 en incomplete reeksen van elders vooral in de jaren vanaf 1975. Het meest volledig zijn de gegevens van 1975-79, 1978-93 (maar lange periode) en 1996-2000, het minst die van vóór 1975, terwijl uit 2000-2001 nog enkele broedgevallen kunnen missen. Opgaven van buiten de reguliere broedplaatsen zijn kritisch beschouwd en onwaarschijnlijke meldingen zijn soms geschrapt, zoals veel paren in gebieden (vrijwel) zonder broedhabitat, bijv. Hunzedal 1987 (6 paren), Roderwolde 1998-99 (4-10) paren, Beilen e.o. 1999 (4-10 paren). Onmiskerbare minimum-opgaven zijn voorzien van het teken > (groter dan). Gegevens over landschappelijke veranderingen in de Tapuiten-gebieden komen onder andere uit de Drentse avifauna's (van Dijk & van Os 1982, van den Brink *et al.* 1996) en uit rapportages over gebieden in ZW-Drenthe (o.a. van Dijk 1990, van Dijk 1972, van Dijk & Koopman 1988, van Dijk & Heinemeijer 1989, Heinemeijer & van Dijk 1992, Kleine 2000, 2001) of elders (o.a. Feenstra 2001, van Manen 1999 en de Vries 2000).

Informatie over de stand van het konijn op het Doldersummer- en Wapserveld is verzameld tijdens BMP-bezoekronden in 1982, 1985, 1987, en 1990-2001 (maximum aantal individuen per deelgebied) en van tellingen van op luchtfoto's (1971, 1973, 1981, 1993) zichtbare (concentraties) van graafplekken en/of hollen van konijnen. Combinatie van getelde aantallen in het veld en luchtfoto-aantallen in 1981-82 en 1993 gaf een verhouding van ongeveer 2 op 1. Deze verhouding is ook aangehouden voor de berekening van het aantal individuen in 1973.

Opletten bij het inventarisatie van Tapuiten

Het inventariseren van Tapuiten is niet moeilijk, maar vereist enige ervaring met gedrag en terreinkennis. In april en mei en soms nog tot in juni worden inventariseerders vergast op Tapuiten op doortrek naar Noord-Europa. Met enkele vluchtige bezoeken aan een geschikt terrein in mei ben je er niet, want wat heb je nu gezien, ter plaatse broedende Tapuiten, doortrekkers of beide? Herhaalde bezoekronden zijn noodzakelijk en verder is het goed opletten gebleden wat betreft gedragingen als zang, balts, alarm, agressie tegen soortgenoten en bezoeken aan een waarschijnlijke nestplaats. Lokale broedvogels hebben soms onderlinge conflicten over hun territorium of voedsel, maar daarin zijn ze niet altijd te onderscheiden van doortrekkers, die zich er maar al te vaak in mengen. Combinatie van meerdere waarnemingen uit de periode april-juni geven uitsluitsel over het aantal broedparen. De grootste zekerheid bieden nestindicerende waarnemingen in juni, vooral van ouders met pas uitgevlogen jongen

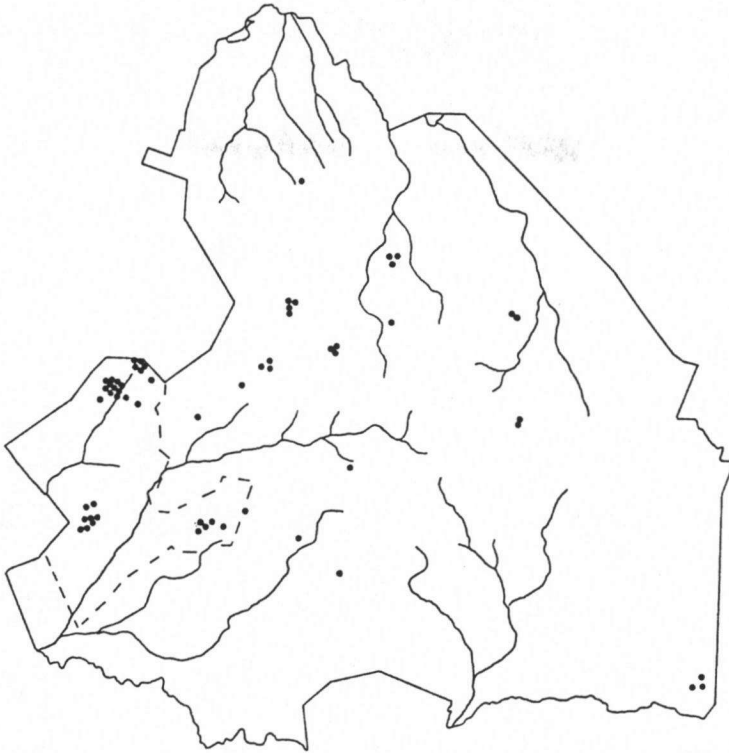
In de heide-, zand- en hoogveengebieden hebben Tapuiten een voorkeur voor de drogere en schaars begroeide, deels kale bodems. Territoriumgedrag in vochtige of boomrijke delen van deze natuurgebieden moeten met argwaan worden bekeken (broedvogels uit de naaste omgeving, doortrekkers?) en dat geldt in nog sterkere mate voor waarnemingen buiten de heide- en hoogveengebieden. Waarnemingen van een paar of zich agressief gedragende Tapuiten op akkers in het laatst van mei bijvoorbeeld lijken heel wat en worden geregeld ten onrechte tot broedgevallen gebombardeerd. Dit laatste geldt vanaf ongeveer 1990, want tientallen jaren geleden werden broedende Tapuiten ook regelmatig vastgesteld in het cultuurland. Met interpreteren van gegevens uit de oude doos is het daarom zonder beschrijving van gedrag ingewikkelder.

Resultaten

Aantalsontwikkeling in Drenthe

De Tapuit wordt al snel vereenzelvigd met de vroeger in enorme oppervlakten aanwezige 'woeste gronden', de onontgonnen heide-, stuifzand- en veengebieden in Drenthe. Waarschijnlijk is dit beeld juist maar er zijn verbazingwekkend weinig historische broedgegevens over de Tapuit uit Drenthe bekend. In totaal is er maar een handjevol meldingen uit de eerste helft van de twintigste eeuw met iets van aantalsindicatie. In de recente tijd goed met Tapuiten bedeelde gebieden worden voor 1950 alleen in het algemeen of in het geheel niet genoemd. Uitputtend onderzoek naar historische vogelgegevens van het Dwingelderveld leverde slechts meldingen op dat de Tapuit er sinds 1918 broedde en in 1935, 1958 en later in 1961 duiken de eerste kwantitatieve aanwijzingen op (respectievelijk 2, 3 en 7 paren)(Beijerinck *et al.* 1928, Brouwer 1968). Uit het vrijwel ontbreken van notities over de Tapuit kan geconcludeerd worden dat de Tapuit er nauwelijks voor kwam (wat onwaarschijnlijk lijkt) of dat hij zo talrijk en gewoon was dat het noemen van aantallen achterwege werd gelaten omdat het zo vanzelfsprekend was. Eenzelfde verschijnsel komen we tegenwoordig nog wel tegen bij bijvoorbeeld de Huismus of Spreeuw. Dat er een Drentse volksnaam voor de Tapuit is 'dikschijter' (dikschijter) duidt op regelmatig voorkomen (als broedvogel?). Ook beelden die uit oude landkaarten en oude landschapsfoto's oprijzen kunnen haast niet anders dan tot de conclusie leiden dat de Tapuit toentertijd in Drenthe eerder talrijk was dan schaars. Puur op basis van vogelaantekeningen blijven we echter in het ongewisse.

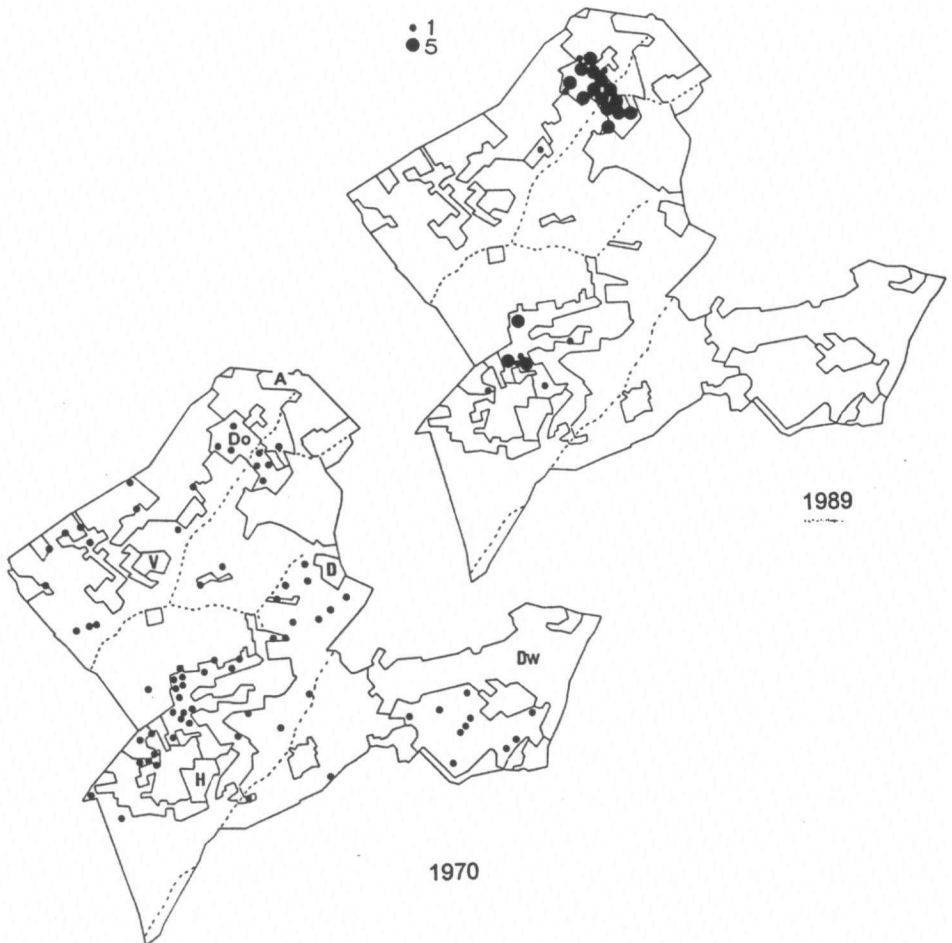
De eerste gebiedsinventarisaties in Drenthe in de jaren zestig en zeventig duiden op een vrij bescheiden en licht teruglopende stand. Halverwege de jaren zeventig lukt het voor de eerste keer om in de gehele provincie Tapuiten te inventariseren. De soort komt dan in grote delen van de provincie verspreid voor, maar ontbreekt vrijwel in de Veenkoloniën en in het uiterste zuidwesten van de provincie. In enkele grote heide- en hoogveengebieden is sprake van enige concentratie. De populatie werd geschat op 130-150 paren (van Dijk & van Os 1982). Inmiddels is uit deze periode veel nieuwe aanvullende informatie bekend geworden en zijn sommige gegevens op basis van huidige inzichten en richtlijnen geherinterpreteerd, zodat de populatieschatting kan worden bijgesteld tot 150-200 paren. Tussen 1978 en 1993 werd de provincie in stappen dekkend geïnventariseerd. De verspreiding bleek inmiddels sterk ingekrompen, maar de populatie bedroeg naar schatting 150-250 paren.

Figuur 1. Verspreiding van de Tapuit in Drenthe in 2000-2001. De grens van ZW-Drenthe en het Dwingelderveld is aangegeven. *Distribution of Northern Wheatear in Drenthe in 2000-2001. Marked are the locations of SW-Drenthe and Dwingelderveld.*

Tapuiten bleken zich sterk te hebben geconcentreerd op enkele grote heide- en hoogveengebieden zoals het Doldersummer- & Wapserveld, Holtingerveld, Hijkerfeld en Dwingelderveld. Daarnaast werden twee nieuw ontstane gebieden bezet, het Schapenpark in Boswachterij Odoorn (geleidelijk ontstaan door boskap na de windworp in 1972/73) en het nieuw ingerichte Bargerveen (op grotendeels afgegraven hoogveen). In 1990-95 liep de (hoge) Drentse stand hier en daar iets terug, maar niet zodanig dat de populatieschatting naar beneden werd bijgesteld; de ondergrens werd opgetrokken naar 200 paren (van den Brink *et al.* 1996). Vrij kort daarna tussen 1996 en 1999 bleek de stand van de Tapuit in vrijwel alle gebieden plotseling terug te lopen en dat gebeurde versneld in 2000 en 2001. In 1996-2001 werd de Drentse populatie nog geschat op 80 tot 200 paren, maar nemen we uitsluitend de jaren 2000-2001 dat komt een range van 50-80 paren uit de bus (figuur 1). Binnen tien jaren betekent dit een adering van ongeveer 70%!

De bijeengebrachte gegevens maken het mogelijk een nieuwe Drentse populatieschatting te maken binnen de lange tijdspanne 1978-93, zoals die in Broedvogels van Drenthe is gepubliceerd. Voor de periode met de hoogste Drentse aantallen in 1988-92, wordt een populatie berekend van maximaal 300 paren (Tabel 1).

Figuur 2. Verspreiding van de Tapuit in Zuidwest-Drenthe en het Dwingelderveld in 1970 en 1989. De lokaties van Aekingerzand/Drentse Broek (A), Diever (D), Doldersummer- en Wapserveld (Do), Dwingelderveld (Dw), Havelte (H) en Vledder (V) zijn apart aangegeven. *Distribution of Northern Wheatear in SW-Drenthe and Dwingelderveld in 1970 and 1989. Marked are Aekingerzand/Drentse Broek (A), Diever (D), Doldersummer- & Wapserveld (Do) Dwingelderveld (Dw), Havelte (H) and Vledder (V).*

Tabel 1. Bijgestelde schattingen van de broedpopulatie van de Tapuit in Drenthe tussen 1975 en 2001. Minimum en maximum geteld is bepaald door alle laagste respectievelijk alle hoogste aantallen per gebied in een van de jaren in de genoemde periode op te tellen. *Adjusted estimates of population size and counted numbers of breeding Northern Wheatear in Drenthe in 1975-2001.*

Jaar Year	Geschat Estimated		Geteld Counted	
	Min.	Max.	Min.	Max.
1975-1979	150	200	134	188
1978-1995	150	250	-	230
1981-1987	220	250	-	178
1988-1992	200	300	130	270
1990-1995	200	250	152	263
1996-2001	80	200	43	184
2000-2001	50	80	49	70

Verspreiding en habitatkeuze

Telgegevens uit ZW-Drenthe en het Dwingelderveld van voor het eerste Drentse totaaloverzicht laten een zeer wijde verspreiding zien (Figuur 2). Het merendeel van de Tapuiten (59%) was toen te vinden in allerlei kleine ‘rommelige’ heidegebiedjes met zandige plekken, schrale graslandjes, in kleine boeren-zandafgravingen en in zandige steile randjes, bermen van zandwegen en taluds. Tapuiten nestelden daar veel in konijnenpijpen, maar bijvoorbeeld ook in uitgegraven verlaten Oeverwaluwnesten of in weggegooiden oude kachels, pannen en in hopen puin of boomstammen. Slechts 41% van de Tapuiten zat toentertijd in ZW-Drenthe en het Dwingelderveld op grote heidegebieden.

Daarna verschoof de populatie meer en meer naar de heide- en hoogveengebieden. De kartering in geheel Drenthe in 1975-79 laat al een verschuiving zien naar grote heide- en veengebieden (57%). In latere tellingen neemt dit percentage steeds verder toe: 1981-87 77% 1990-99 82% en 2000-01 96%. Thans broedt slechts nog een enkele Tapuit buiten de grote heide- en hoogveengebieden. Deze ontwikkeling geeft een ontluisterend beeld van de voortschrijdende aftakeling en ‘uniformering’ van het voormalige, enigszins ‘rommelige’ en veelal schrale Drentse landschap.

Discussie

Wat zit er achter de aantalsontwikkeling in Drenthe?

Tapuiten scoren niet hoog op de lijst van prooien van roofvogels (Bijlsma 1993, Glutz von Blotzheim & Bauer 1988) en incidenteel zijn in ZW-Drenthe door vossen uitgegraven konijnenholen gevonden.

Variatie in de broedpopulatie van verscheidene in West-Afrika overwinterende vogels blijkt voor een deel samen te hangen met de hoeveelheid neerslag in de Sahelzone. Voor de Tapuit blijkt dat maar zeer ten dele op te gaan. Natte Sahel-jaren (1986-90) correspondeerden met

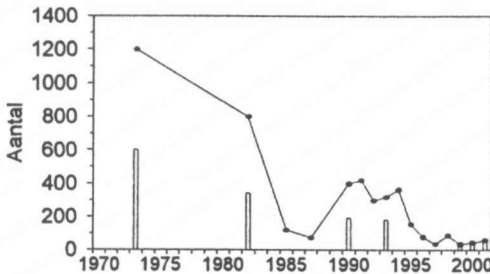
groei in Drenthe, maar die van 1992-96 en 1999 niet. Droge jaren (1983-85, 1991) hadden geen of verwaarloosbaar effect (van Dijk *et al.* 2001).

In enkele gebieden wordt gewezen op negatieve effecten van recreatie, wat lokaal bij zeer intensief gebruik, betreding of berijding ook wel voor hand ligt. Op de meeste heidevelden wordt echter niet zo intensief gerecreëerd.

Matige betreding en vreterij door vee lijkt gunstig voor de Tapuit, want de heidebegroeiing blijft open en het tapuitenhabitat intact. Incidenteel is een nest in een konijnenhol en onder een boomstronk wel eens vertrapt (of verstoord?) door koeien. Intensieve begrazing viel overigens samen met de aanvankelijke toename van de Tapuit.

Veel heidegebieden zijn in afgelopen decennia vernat, wat ongunstig zou kunnen zijn voor de Tapuiten, die immers van droogte houden. De vernatte plekken hebben echter niet of nauwelijks deel uitgemaakt van locaties met broedgevallen van Tapuiten, althans niet in ZW-Drenthe.

Het is dus al met al niet aannemelijk dat predatie, de situatie in het overwinteringsgebied, recreatie, verstoring door vee en vernatting van de heidevelden verantwoordelijk zijn geweest voor de afname van de Tapuit. De oorzaak moet dus worden gezocht in verandering in broed- en foerageerhabitat.

Figuur 3. Aantal konijnen (lijn) en konijnenholen (staven) op het Doldersummer- en Wapserveld in 1973-2001. Het aantal holen in 1973, 1982 is afgeleid van luchtfoto's. In 1990-2001 gaat het om door konijnen bezette holen. *Number of Rabbits (line) and number of burrows (bar) in Doldersummer- & Wapserveld 1973-2001.*

Nestelgelegenheid

Veel Tapuiten bouwden hun nest in een verlaten konijnenpijp. Broekhuizen *et al.* (1992) en van Dijk *et al.* (2001) vermelden sterke afname van het konijn in Nederland. De huidige konijnenstand in ZW-Drenthe is nog maar een fractie van wat hij in de jaren zestig en zeventig was. Op het Doldersummer- en Wapserveld waren in 1971-73 ongeveer 600 (concentraties) van konijngengraverij en -holen te zien, in 1981-82 nog 345 terwijl het aantal in 1999-2001 tussen de 35 en 69 lag. Dit is een vermindering van 94%. De ontwikkeling van het aantal getelde konijnen loopt hieraan globaal parallel (Figuur 3). Een dergelijke ontwikkeling is ook vastgesteld op het Holtingerveld en Dwingelderveld (van Dijk & Koopman 1988, Kleine 2001). Dit heeft ongetwijfeld een negatief effect gehad op het aanbod van nestelgelegenheid voor de Tapuit, maar het is allerminst zeker of de afname van konijnenholen ooit een beperkende factor is geweest voor het aantal Tapuiten. Ten eerste is niet precies duidelijk hoe lang een in verval

geraakte konijnenpijp nog geschikt is als nestplaats. In 1998 bijvoorbeeld waren op een gedeelte van het Wapserveld 30 door konijnen bewoonde pijpen (sporen en keutels), maar tevens nog 170 deels vervallen oude pijpen (deels ingezakt of overgroeid, met spinnenweb). Ten tweede nestelen Tapuiten ook in holten in boomstronken en in takken- of houtstapels die achterblijven na het kappen van bomen en struiken. Dit nestplaatsaanbod nam in ZW-Drenthe na verloop van tijd overigens ook af onder andere door rotting en vertrapping door vee. Het valt dus niet uit te sluiten dat afname van nestelgelegenheid een bijrol heeft gespeeld in de afname van de Tapuit.

Reproductie en sterfte

Aantalsontwikkelingen worden bij broedvogels gestuurd door veranderingen in reproductie, sterfte, emi- en immigratie. In 1990, 1992 en 1999-2001 is op het Doldersummer- en Wapserveld gelet op paren met uitgevlogen jongen. In 1990 hadden 33 van 72 paren (46%) uitgevlogen jongen en in 1992 26 van de 52 paren (50%). In 1999-2001 bedroegen de percentages respectievelijk 35, 67 en 50%. Deze percentages liggen lager dan in andere studies (Glutz von Blotzheim & Bauer 1988), maar de weinig nauwkeurige werkwijze staat het niet toe om verre gaande conclusies te trekken.

Veranderingen van de heide

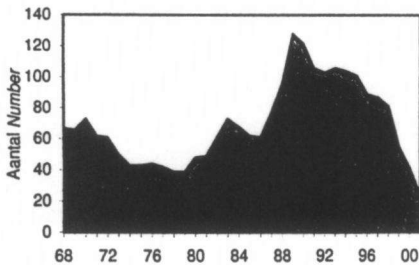
Het heeft er alle schijn van dat de explosieve toename en vervolgens ook de terugval in Drenthe gerelateerd is aan de op de heide uitgevoerde beheersmaatregelen. Het gaat hier in het bijzonder om de introductie en (tijdelijke) intensivering van schapen- en vooral runderbegrazing op de heidevelden en het plaggen en maaien van heidevegetatie. Deze maatregelen hebben tot doel de vergrassing en verruiging van het heideland te gaan. Vergrassing en verruiging hangen onder andere samen met zure depositie (zure regen), waardoor de schrale en deels onbegroeide zandige heidebodems, favoriet bij de Tapuit, dichtslaan en begroeid raken met een dichte en verruigde begroeiing van vooral grassen (o.a. Diemont *et al.* 1982, Heinemeijer & van Dijk 1993, Quené-Boterenbrood 1988, Werkgroep heidebehoud en heidebeheer 1988).

Voor de Tapuit pakten deze maatregelen uitermate gunstig uit. Alleen al in het zuidwesten van Drenthe maakten honderden ha met dichte, ruige, kniehoge strooiselrijke vegetaties van Pijpestrootje, Bochtige Smele en Struikhei langzaam maar zeker plaats voor een enkele cm hoge laagblijvende vaak ijle vegetatie met hier en daar stukken kale bodem. Lokaal werd deze ontwikkeling in de hand gewerkt door massale sterfte van door het heidehaantje aangetaste oude struikheide. Tevens werd in dezelfde periode en ook al enkele jaren eerder op de heide en in aangrenzende bossen in totaal bijna 100 ha bos en opslag van struiken gekapt. Hierdoor ontstond, in het bijzonder op voormalige stuifzandbodems (tijdelijk) nieuw broedhabitat voor de Tapuit. Door grazend vee werd de vegetatie op diverse nieuwe kaalslagterreinen vaak blijvend kort gehouden, waardoor ze geschikt bleven voor de Tapuit.

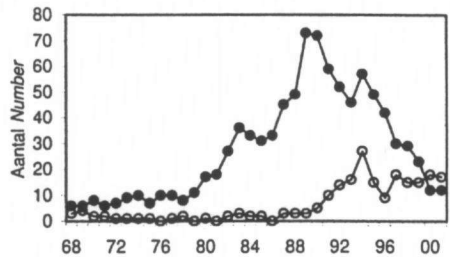
Beheersmaatregelen vonden niet overal tegelijk plaats en ook de intensiteit verschilde. In ZW-Drenthe vonden op het Doldersummer- en Wapserveld de beheersmaatregelen voor het eerst (eind jaren zeventig) en waarschijnlijk ook het hevigst plaats. In 1970-79 broedden daar maximaal 11 paren en in die periode was er slechts 15% van de in de periode 1968-2001 door Tapuiten gebruikte oppervlakte geschikt als broedhabitat. In de topperiode 1987-92 waren dat maximaal 73 paren en was 88% van de oppervlakte geschikt (Figuur 4).

Onder andere in verband met lokale ‘overbegrazing’ werd aan het eind van de jaren tachtig de intensiteit van de begrazing en van andere maatregelen op het Doldersummer- en Wapserveld verlaagd, waardoor in de loop der jaren op veel plaatsen de vegetatie weer uitgroeide. Op hetzelfde moment was de stand van het konijn, dat er ook voor zorgde dat in delen van het gebied de vegetatie kortgeschoren bleef, tot op een dieptepunt teruggelopen. Door enige boskap elders ontstond lokaal ook weer nieuw habitat, maar door de lagere begrazingsdruk werd de vegetatie ook hier langzaam aan weer zo dicht en hoog dat de geschiktheid voor de Tapuit sterk terugliep. In 2000-2001 bedroeg de Tapuitenstand op het Doldersummer- en Wapserveld nog maar 12 paren en was nog maar 12% van het ooit als broedhabitat gebruikte terrein, geschikt als broedgebied voor Tapuiten.

Dat verdichting en verhoging van de vegetatie in heidegebieden de hoofdoorzaak is van de recente aantalsafname van de Tapuit in Drenthe wordt bevestigd door de situatie op het Aekingerzand (Friesland) en het aangrenzende Drentse Broek (Boswachterij Smilde). In de jaren negentig zijn daar grote stukken bos gekapt en als enige gebied op het Drentse plateau liep de stand hier in de afgelopen jaren zelfs op van 5 paren in 1991 tot 27 in 1994, om vervolgens te stabiliseren op 15-18 paren in 1997-2001.

Figuur 4a. Aantalsontwikkeling van de Tapuit in ZW-Drenthe en het Dwingelderveld 1968-2001 met onderscheid tussen vestigingen op grote heideterreinen (grijs) en in andere gebieden (zwart). *Numbers of Northern Wheatear in SW-Drenthe and Dwingelderveld 1968-2001 (heathland=grey, elsewhere/rural=black).*

Figuur 4b. Aantalsontwikkeling van de Tapuit op het Doldersummer- en Wapserveld (gesloten cirkel) en Aekingerzand en Drentse Broek (open cirkel)(W. de Vlieger, Staatsbosbeheer, A.J. van Dijk). *Numbers of Northern Wheatear in Doldersummer- & Wapserveld (black circles) and Aekingerzand-Drentse Broek (open circles).*

Behoud van Tapuiten op de Drentse heide

Om Tapuiten op de open Drentse heide te behouden is het van belang om lokaal zandige bodems met grote stukken zeer korte vegetatie te hebben, bijvoorbeeld door middel van veebegrazing (en dat kan zelfs tijdelijk intensieve begrazing zijn). Bij gebrek aan konijnen bieden boomstronken goede nestelgelegenheden.

Dank

Leveranciers van inventarisatiegegevens met of zonder Tapuiten, vaak in het kader van BMP of Atlasproject worden bedankt: P. Arends, H. van Berkel, R.G. Bijlsma, R. Blaauw, E. Bloeming, M. Bonder, L. Bot, G. Brill, W. Brouwer- van de Westeringh, B. Dijkstra, R. Dillerop, H. Feenstra, F. Germes, J. van Ginkel, J. Grotenhuis, A. Henckel, Het Drentse Landschap, R. van Hijum, J. Hilbrands, A. Hoving, B. van Italie, J. Kleine, P. Klomp, M. Knegt, B. Knegtering, W. Laning, W. van Manen, H. Moorlag, Natuurmonumenten, H. en S.Olk, B. van Os, H.J. Ottens, R. Penninx, Provincie Drenthe, E. Puyman, B. Roelevink, J. de Roos, J. Santing, J. van der Sleen, H. Sloots, W. Spoelder, Staatsbosbeheer, B. Takman, F. van Vemden, B. Versluijs, W. de Vlieger, J. de Vries, VWG De Koperwiek, VWG KNNV Assen, VWG Zuidlaren en VW Uffelte e.o.

Foto 1. Broedplaats van de Tapuit konijnenpijpen, stukken open zand en korte vegetatie, Doldersummer-
veld, mei 1998 (Arend J. van Dijk). *Breeding site of Northern Wheatear with burrows of Rabbits, sandy
clearings and short vegetation, Doldersummerveld, May 1998.*

Summary: Trend of breeding Northern Wheatear *Oenanthe oenanthe* in Drenthe

Breeding bird surveys in Drenthe (2681 km²) in 1975-2001 initially showed increasing numbers of Northern Wheatear, but in the course of the 1990s numbers started to decline sharply (Table 1). In the 1970s, the species was still fairly widespread, with some 50% of the population breeding on heaths and the rest in isolated patches of heath, sandy outcrops, peat moors and fringes of small-scale farmland. Over the years the distribution became more and more

restricted to large heaths (Figs. 1 and 2). Already before 1980, the farmland population had dwindled to almost zero. In general, trends in twenty regularly surveyed large heaths showed more or less stable numbers in the 1970s whereas increasing numbers were typical of the 1980s and early 1990s. Subsequently, numbers dropped and kept declining through 2000-2001.

In the 1970s, the formerly poor and sandy heather was overgrown with *Molinia* and other dense vegetations and thickets, most likely due to 'acid rain'. This resulted in habitat degradation and loss of nesting sites for Northern Wheatear. After introduction of cattle and sheep (increased grazing intensity), mowing, sod removal and cutting of thickets and trees on some heaths, local Wheatear populations started booming. During the same period, new breeding sites on sandy soil became available after deforestation. The maximum population in Drenthe in this period was estimated at 300 pairs. Due to local changes in management of heaths, like reduced grazing, some favourite breeding sites were steadily overtaken by taller and denser vegetations and were subsequently abandoned by Wheatears. In contrast, two recently deforested areas showed a remarkable population increase (Fig. 4).

Predation, recreation, mortality in the African wintering areas, disturbance by grazing cattle and rising water levels in nature reserves apparently had no impact on population size. The decreasing population of Rabbit *Oryctolagus cuniculus* may have had a large impact through the subsequent disappearance of severely cropped grassy patches on heaths and a decline in available burrows as nesting sites (Fig. 3). All together, the main reason for the decline of the Northern Wheatear in Drenthe seems to have been loss of suitable breeding habitat.

Literatuur

- Beijerinck W., Clason E.W. en Brouwer G.A. 1928. Rapport in zake een onderzoek naar de geschiktheid van een der grootere Drentsche heidevelden om als natuurmonument bewaard te blijven. Wijster.
- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuijsen C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland. Avifauna van Nederland 2. GMB Uitgeverij, Haarlem / KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- van den Brink H., van Dijk A., van Os B. & Venema P. 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Broekhuizen S. Hoekstra B., van Laar V., Smeenk C. & Thissen J.B.M. 1992 Atlas van de Nederlandse zoogdieren. Stichting uitgeverij Kon. Ned. Natuurhist. Ver., Utrecht.
- Brouwer G.A. 1968. Over natuurbehoud in Drenthe. *in* Venema H.J. (red.) Bijdragen over veldbiologie, natuurbeheer en landschap in het Drentse district, pp.33-119. Miscellaneous papers 2, Veenman, Wageningen.
- Clement P. *in*: Hagemeyer W. J. M. & Blair M.J. (eds.) 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds. London.
- Diemont W.H., Blanckenborg F.G., Kampf H. 1982. Blij op de hei? rapport Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Arnhem.
- van Dijk A.J. 1972. Broedvogels van Zuidwest-Drenthe. Rapport, Heemstede.

- van Dijk A.J. 1990. Broedvogels en beheer op het Dwingelderveld. *Levende Natuur* 91:154-160.
- van Dijk A.J. 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (handleiding Broedvogel Monitoring Project). SOVON, Beek-Ubbergen.
- van Dijk A.J. & Heinemeijer H.D. 1988. Vegetatie, vogelstand en beheer van Wapserveld-Berkenheuvel. Rapport Natuurmonumenten, 's-Graveland
- van Dijk A.J. & Koopman E. 1988. Dwingelderveld Avifauna. Natuurmonumenten/Natuur Milieu en Faunabeheer, 's-Graveland/ 's-Gravenhage.
- van Dijk A.J. & van Os B.L.J. 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- van Dijk A.J., van Vemden F.A., Hilbrands J.H. & de Roos J. 1999b. Broedvogels van het Holtingerveld, Havelte 1993-98. Rapport, Uffelte.
- van Dijk A.J., Dijkse L., Hustings F., Zoetebier D. & Plate, C. 2001. Broedvogel Monitoring Project Jaarverslag 1998-99. SOVON-monitoringrapport 2001/03. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Feenstra H. 2001. Vogels, zoogdieren, reptielen, amfibieën in het Fochteloërveen 1998 en 1999. rapport, Fochtelo.
- Glutz von Blotzheim U.N. & Bauer K.M. 1988. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. Band 11/I. Aula-Verlag, Wiesbaden.
- Heinemeijer H.D. & van Dijk A.J. 1993. Vegetatie en avifauna van het Doldersummerveld. Stichting Het Drentse Landschap, Assen.
- Kleine J. 2000. Fauna-inventarisatie Dwingelderveld en omgeving 1999. Rapport, Dwingeloo.
- Kleine J. 2001. Fauna-inventarisatie Dwingelderveld en omgeving 2000. Rapport, Dwingeloo.
- van Manen W. 1999. Broedvogels van het stroomdallandschap 'de Drentsche A' in 1998. SOVON-inventarisatierapport 99/08. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Osieck E.R. & Hustings F. 1994. Rode Lijst van Bedreigde en Kwetsbare Vogelsoorten in Nederland. Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- Quené-Boterenbrood A.J. 1988. Veranderingen in de flora van 17 overwegend droge natuurgebieden met verschillende ammoniakemissies in Nederland. rapport Staatsbosbeheer.
- Vogel R.L. 1999. Over de kraaienmars van de Tapuit. *Vlerk*: 159-163.
- Vries J. de 2000. Broedvogelkartering 2000 Bargerveen. Rapport Staatsbosbeheer, Zwartemeer.
- Werkgroep heidebehoud en heidebeheer 1988. De heide heeft toekomst! rapport Staatsbosbeheer, Utrecht.

*Adres: Anserweg 8, 7985 PB Uffelte
arend.vandijk@sovon.nl*

Bijlage 1. Aantal paren van de Tapuit in 1968-2001 in (a) twintig grote Drentse heide- en hoogveengebieden (meer dan 50 ha geschikt habitat) en in (b) overige gebieden. *Breeding number of Northern Wheatear in 1968-2001 in (a) twenty larger heathlands and peatmoors in Drenthe and in (b) other areas in Drenthe.*

Blok	Naam gebied	Opp	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	1		
	1233	Noordsche Veld	120				2	2														1	1				2	1	1	0	1	1	1	0	1	0		
	1241	Fochteloeveen	1700	2	1		2	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	3	2	2	1	2	1	1	3	3	4	4	4	1	1	2	1	2	1	0		
	1244	Balloerveld	350	>1			5	5	4	5	5	6	4	6	5	5	4	2							4	9	8	8	9	6	5	7				3		
	1253	Witterveld	450					5	5		4						0	1						1	3					2	2	3			4	2		
	1257	Drouwenzand	120					3	2								0	1						0	2	3	3							2	1	2		
	1617	Doldersummerveld	250	3	3	2	3	4	4	3	3	5	4	6	8	10	16	19	15	12	11	15	20	35	34	27	20	21	26	26	22	14	14	17	10	11		
	1618	Drentse Broek	250	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	7	6
	1627	Koelings/Bouwersv.	60	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	3	1	2	2	3	2	1	1	0	0	1	2	0	0	
	1628	Wapserveld	230	3	3	5	4	5	6	4	7	5	4	5	9	8	11	17	18	19	22	30	29	38	38	32	32	25	31	23	20	16	15	6	2	1		
	1637	Holtingerveld	650	15	20	21	20	19	17	15	14	16	12	11	14	16	15	11	15	13	16	12	8	17	21	19	20	26	26	23	26	22	30	21	13	8	6	
	1712	Zuid Hijkerzand	100	3	4	3	4	4	6	4	3	2	2									0	0	2	1	5	2	3	5			5	2	1	1	1		
	1712	Hijkerveld	700			5			7	7	>3												7	>4	10	10						8	>3	>5	>4	8	3	
	1713	Groote Zand	100							0								0						7				10		5		6				3		
	1721	Leggelderveld	150		2	2	3	2	3	3	3	4	2	2					0	2	2					2	2	3	3	3	3	1	1	1	1	1	1	
	1727	Schapenpark	120	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	5	12	5	10	4	8	6	5	4	3	3	4	5	4	4	4	2	2	2	
	1727	Molenveld Exloo	70							0												3	1			3	4	4	4	3			0	0	0	0	0	
	1732	Terhorsterzand	100	1					1	0	1	0	1	0	1	0	1			2				2	6	7	6	6	5	2	1	2	2	1	3	1	1	
	1734	Scharreveld	100	6						5									1				2	2		1	3	2							1	1	1	
	1741	Dwingelderveld	1400	14	10	10	11	13	11	9	14	14	16	14	12	15	16	22	22	21	17	15	23	27	34	28	26	24	32	22	25	24	25	28	16	12	5	
	2312	Bargerveen	2000					>6	>7	7	13	13	>13	>12	>9	>7	>4	7	>3	>4	>5	>3	>4	>1	>2	>3	4	5	2	1	1	0	3	3	3	3		

(b) Tapuiten elders in Drenthe als broedvogel vastgesteld (steeds 1 paar tenzij anders vermeld): Roderwolde-Bolmert 1976, 1988, 1991, Een-Steenbergen 1978 (4), Norg-Peest 1976, 1978, 1994, Norg-Veenhuizen 1976 (5), 1978 (2), 1980 (2), Smilde 1976, Zeijen-Vries 1977 (3), Zuidlaren-De Strubben-Kniphorst 1975, 1976, 1986 (2), 1987 (2), Zeegse 1976, 1986, Gasterse Duinen 1974-75, 1992 (2), 1995 (4), 1996, 1999, Annen-Eext-Gieterveld 1978 (4), 1996 (2), Rolde-Grollo 1976, 1989 (2), 1990 (4), 1993, 1995, 1997, 2000, Boswachterij Hooghalen 1976, 1989, 1999, Elperveld 1976, 1990-91, 1993, 1996 (2), 1997, 1999, Boswachterij Grollo 1976, 1989, Boswachterij Schoonloo 1976, 1988, 1990, 1992, 1996, Orvelte-Zwiggelte 1976 (4), Orvelterzand 1976, 1989, 1992, 1996, 1998, Boswachterij Sleenerzand 1975, Boswachterij Exloo-Odoorn 1971 (2), 1991, 1993, Emmen-Weerdinger 1976 (3), Zorgvlied-Wateren 1968, 1969 (2), Vledder-Vledderveen-Doldersum 1968-72 (5-10), 1973-75, 1977-79, Nijnsleekerveld 1968-73 (3-5), 1974-77, 1990, Wapse 1968-75 (1-2), Hoekenbrink 1990, 1993 (2), 1994, Diever-Wittelte 1969-73 (4-11), 1974-80 (1-2), Wapserveen 1968-76 (2-4), 1977-79, 1982, Havelte-Havelterberg 1969-74 (3-9), 1975-80, Uffelte-Ansen 1970-72 (3-5), 1973-78 (1-2), 184, Dwingeloo-Eemster 1978 3, 1980, Brunstinger Plassen 1975-76, 1987-90 (1-2), 1996, 1999, Holterzand 1985-86, 1988, 1993, Kraloo 1973, Ruinen 1970, 1973, 1978 (2), 1980 (2), 1987, 1988, Echtenerzand 1975-76 (1-2), 1980, 1991, 1992-93, 1995, Oshaar-Westerbergen 1975-77, 1979, Gijssester Koelen 1975, 1980, 1990-91, 1995 (2), Pesserveld 1975, 1979, Pesse-Wijster 1976, 1977, 1978 (3), 1991, Boerenveensche Plassen 1975-80 (1-4), 1991, Drijber 2000, Vossenbergh Wijster 1996 (3), 1998, Mantinge-Nieuw Balinge 1975 (3), 1976, 1980, 1989, Lentsche Veen-Nieuw Balinge 1975-76 (2-3), 1989, 1993, 1998, 2000, Wildenberg 1996, Nolderveld 1975 (2), 1979 (2), 1996, Hoogeveen-west 1974, Zuidwolde 1975, Hollandscheveld 1975, Hooge Stoep 1989-93 (2-3), Gees-Oosterhesselen 1975 (3), Nieuw Amsterdam-Dalen 1975 (3), De Witten-Dalerpeel 1975 (2), 1976, 1990 (2), Oosterbos 1992, 1998-99, Veenmuseum Barger-Compascuum 1982, 1987, 1989, 1993 (2), 1999 (2), Dalerveenseveen 1975, 1987, 1989, 1991, 1993-94 en Coevorden-Schoonebeek 1975 (4), 1977.

Foto 2. Locatie waar ongeveer tien Tapuiten nestelden. In 2001 staat de struikheide hier overal ongeveer 25 cm hoog en is er geen Tapuit meer te bekennen, Wapserveld, May 1993 (Arend J. van Dijk). *Breeding site of approximately ten pairs of Northern Wheatear. In 2001 heather vegetation reached a height of 25 cm and the Wheatears had disappeared.*